

'n Prys om te betaal? Die belang van historiese taalnavorsing in 'n etnies verdeelde samelewing¹

H.P. Grebe

Since 1994 Afrikaans shares its status as official language not only with English but also with nine indigenous languages. However, this democratic multi-lingualism does not seem to function in practice. English seems to be usurping more and more of the official and high language functions to the detriment of the other indigenous languages, Afrikaans included. According to Gerwel (2004: 5) the vitality of Afrikaans is an important index of reconciliation and the building of a new nation. In this article the position of Afrikaans is briefly discussed. The article concludes with a section in which certain suggestions are made as to how departments of Afrikaans and Dutch should position themselves in the light of the present stigmatisation of Afrikaans. It is suggested that the cross-cultural and interracial nature of the history of Standard Afrikaans should be extensively researched.

1. Inleiding

Suid-Afrika is 'n multi-etniese land. Om hieraan uitdrukking te gee, en dit te bevestig, is die Taaltaakgroep (LANTAG) in 1995 deur die Minister van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie in die lewe geroep. In die voorwoord van die Nasionale Taalbeplanningsraamwerk merk die toenmalige minister op dat taal 'n wesensbesitting is waarmee iedereen sy belewenis van die samelewing en die wette wat dit rig, konstrueer. Deur, en slegs deur my taal het ek dus deel aan, en help ek skep aan 'n gemeenskaplike belewenis van die werklikheid. In hierdie verband maak Calhoun (1994: 9-10) die volgende insiggewende opmerking:

We know of no people without names, no language or culture in which some manner of distinction between self and other, we and they, are not made [...]. Self-knowledge – always a construction no matter how much it feels like discovery – is never altogether separable from claims to be known in specific ways by others ...

Deur middel van die moedertaal/eerste taal verwerf elkeen sy menslikheid. In 'n ideale samelewing is dit ook die kanaal waardeur 'n eie identiteit gekonstrueer word en deur middel waarvan die enkeling ingebind word in 'n groter samelewing, volk en nasionaliteit. Volgens Gerwel (2004: 5) is nasionale versoening en nasiebou sleutelkenmerke van die Suid-Afrikaanse nasionale prestasie en strewes.

Die gesondheid van die Afrikaanse taal is vir hom 'n belangrike indeks van die interne versoendheid van die Suid-Afrikaanse nasie.

Ondanks die erkenning van die demokratiese beginsel van veeltaligheid, dui die feite daarop dat die land steeds meer en meer na eentaligheid neig met Engels se hegemonie prakties veilig verskans!

Vervolgens sal aangetoon word dat alhoewel Afrikaans demografies en funksioneel goed gevestig is, dit sinds 1994 vanweë verskeie redes teruggedring word. Een belangrike rede hiervoor is die persepsie dat Afrikaans 'n beliggaming van Afrikanermag verteenwoordig en as sodanig vir die politieke smet van Apartheid moet betaal. Vanuit taalhistoriese redes sal daarop gewys word dat hierdie veronderstelde verband tussen Afrikaans en die Afrikaner linguisties nie houdbaar is nie.

2. Die posisie van Afrikaans

Op grond van die jongste sensusgegevens (2001) kan die volgende waarnemings oor die posisie van Afrikaans gemaak word:

- ♦ Afrikaans is op grond van sy getal eerstetaalsprekers die derde grootste taal in die land en raak aan die 6 miljoen sprekers of 13.3 % van die bykans 45 miljoen inwoners.
- ♦ Afrikaans het steeds 'n aansienlike getal tweedetaalsprekers; 16.3 miljoen T1- en T2-sprekers teenoor 17.7 miljoen vir Engels.
- ♦ Afrikaans is die taal wat geografies (ten opsigte van sy getal eerstetaalsprekers) die wydste verspreiding vertoon met in twee provinsies die grootste en in vier provinsies die tweede grootste aantal eerstetaalsprekers.
- ♦ Afrikaans strek oor etniese grense heen en is in twee groepe goed verteenwoordig; 79.5 % van alle bruin mense het aangedui dat Afrikaans hul eerste taal is en 59.1% van alle blankes.

Voorts is Afrikaans tegnies goed ontwikkel om aan die eise van 'n moderne tegnologiese samelewing te voldoen wat betref terminologiese en leksikografiese eise en dit beskik oor 'n breë reikwydte van registers en 'n gevestigde en groeiende letterkunde.

3. Die stigmatisering van Afrikaans

Sinds 1994 deel Afrikaans sy ampstaalstatus nie meer net met Engels nie, maar met al elf amptelike tale. In die daaglikse gang van sake blyk dit egter dat die regering se nuwe elftalige ampstaalbeleid tot op hede nie slaag nie. In die praktyk word toenemend na Engelseentaligheid beweeg. Ongeag die Nasionale Taal-

raamwerk word daar byna daaglik in die media verslag gedoen van nog weer 'n aanslag op die hoër amptelike funksies van Afrikaans. Hoewel die verband tussen taal en kultuur, in die breedste sin van die betekenis daarvan, kompleks is, meen ek dat veilig, en sonder teenspraak, beweer kan word dat Afrikaans en trouens ook die ander inheemse tale hulle in die noute bevind. Een van die belangrikste redes hiervoor het waarskynlik met persepsies te make van wat 'n taal simboliseer.

Vanweë die toenemende hegemonie van Engels in die owerheidsektor, die sakewêreld, televisie en die onderwys – selfs die nietersiêre onderwys – word die rol en funksie wat Afrikaans (én ander inheemse tale) buite die huislike en kerklike kring vervul, steeds onbelangriker. Selfs voorheen magtige Afrikaanse instellings in die openbare en onderwyssektor word toenemend onder druk geplaas om ten koste van Afrikaans na Engels oor te skakel; of dra reeds sêlf subtiel die boodskap uit dat die las te swaar word om Afrikaans te bly gebruik. As sprekers van 'n minderheidstaal behoort Afrikaanssprekendes hiermee verlief te neem, word dan gesê. Selfs aan die Universiteit van Pretoria word Engels-ééntaligheid stilswyend gekondoneer.

Die verskraalde posisie van Afrikaans word treffend belig deur heel vlugtig na die posisie van Afrikaanstalige skole te verwys. Uit 'n totaal van 2 800 Afrikaans-mediumskole het daar volgens Steyn (2000: 9) reeds meer as 800 sedert 1994 na parallel-, dubbel- of selfs Engelsmedium omgeskakel. Sedertdien het hierdie syfer waarskynlik minder gunstig vir Afrikaans geword. Steyn (op. cit.) wys ook daarop dat hoewel net agt persent van alle leerlinge in die land Afrikaanstalig is en die agt persent Afrikaansmediumskole in die land dus hiermee strook, daar nogtans uit verskeie oorde druk op hierdie skole geplaas word asof hulle oorverteenwoordig is. Steyn vermeld dat Blade Nzimande van die Kommunistiese Party beweer het dat die strewe van Afrikaanse skole om Afrikaans te bly van 'n *volkstaatmentaliteit* getuig.

Hieruit behoort duidelik te blyk dat Afrikaans te kampe het met ernstige negatiewe taalhouinge en erg gepolitiseer is. Hierdie stigmatisering van Afrikaans as 'n taal besmet deur aspekte van die politieke verlede moet noodwendig ook Afrikaanstaliges se selfbeeld en integrasie in die nuwe Suid-Afrika nadelig raak, asook hoe hulle en hul taal deur landgenote beoordeel word.

Sonder om indringend psigologies hierop in te gaan, werp onlangse navorsing deur Louise Strydom (2002) in Atteridgeville en Mamelodi, twee swart woonbuurte van Pretoria, lig op wat aan 't gebeur is. Ek is my terdeë daarvan bewus dat die uitkoms van soortgelyke houdingstudies moontlik heel anders sal uitval as dieselfde vroeë byvoorbeeld aan ander sosio-ekonomiese groeperinge gestel sou word. Dit beklemtoon egter die belang van soortgelyke houdingstudies vir al die tale van die land oor verskillende etniese, politieke en rasseverdelinge heen.

Met behulp van 'n vraelysondersoek (Strydom, 2002) is die volgende kwessies ondersoek:

Tabel 4: Taal wat die President moet gebruik as hy die nasie toespreek as %, in Atteridgeville and Mamelodi

	Eng	Pedi	Tswa	Sso	Zulu	Xhos
Atteridgeville	86.7	3.3	0.67	0.67	1.3	1.3
Mamelodi	66.7	4.7	2.0	0.0	4.7	0.67

	Ndeb	Afr.	Swaz	Tson	Ven	Alle
Atteridgeville	1.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.67
Mamelodi	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	4.7

Tabel 5: Gemiddelde waarde toegeken aan die belang daarvan dat 'n taal op skool bestudeer word (1 = Belangrik; 2 = Onseker; 3 = Onbelangrik)

	Engels	Pedi	Tswana	Afrikaans	Zulu	Xhosa
Atteridgeville	1.0	1.14	1.28	1.6	1.46	1.84
Mamelodi	1.0	1.5	1.92	1.64	1.82	2.35

Tabel 6: Voorkeurtaal as alle tydskrifte, boek en koerante net in EEN taal uitgegee kan word as %

	Eng	Pedi	Zulu	Tsw	Afr	Ndeb	Swaz	Tson	MT
Atteridgeville	79.7	5.4	1.4	1.4	1.53	1.4	0.7	1.0	5.7
Mamelodi	67.3	4.7	8.0	2.7	0.7	1.3	0.0	0.0	14.6

Tabel 7: Gemiddelde waarde van die belang van taal in die afdwing van respek (1 = waardevol, 3 = waardeloos)

	Engels	Pedi	Tswana	Zulu	Afrikaans
Atteridgeville	1.07	1.17	1.22	1.42	1.58
Mamelodi	1.34	1.57	1.9	1.85	2.0

Opvallend is die lae sosiale waarde wat deur swart mense aan hul eie tale en Afrikaans toegeken word. As Afrikaans in sy stryd om handhawing binne 'n veeltalige demokrasie die aftog teen Engels moet blaas, voorspel dit ook niks goeds vir die ander inheemse tale en die ontwikkeling van 'n vrye, demokratiese bestel in Suid-Afrika nie. Gerwel (2004: 5) beweer in hierdie verband:

Volgehoue groei en lewenskragtigheid in Afrikaans is 'n uiters belangrike komponent in die stukrag agter veeltaligheid, wat een van die grondvoorwaardes in ons grondwetlike en samelewingsvisie is. Misluk Afrikaans en gaan die taal agteruit, word die taaldimensie van sosiale verskeidenheid ernstig ondermyn; en terugskram oor enige aspek van ons diversiteitstrewe is ongesond vir die soort demokrasie en samelewing wat ons hier probeer vestig.

4. Hoe moet Departemente Afrikaans hierop reageer?

'n Vraag wat sig onmiddellik opdring is: *Hoe moet Departemente Afrikaans hierop reageer?* Dit is uiteraard 'n hoogs kontroversiële kwessie en gewis te kompleks om somaar so te beantwoord. Tog waag ek my aan één enkele aspek van die probleem.

Die rol en plek wat die maatskappy aan 'n bepaalde taal toegeken, berus o.a. op die persepsies oor, en die waarde wat aan daardie taal toegedeel word. In die geval van Afrikaans, en meer bepaald Standaardafrikaans, bestaan daar baie wanpersepsies oor die ontstaan en groei daarvan, asook oor die nut vir die gemeenskap as 'n geheel. In hierdie verband is dit insiggewend om kennis te neem van die onlangse doktorale proefskrif van Jordaan (2004). Sy wys daarop dat veral twee teenoorstaande mites rondom Afrikaans histories hul beslag gekry het en steeds tot die dag van vandag gestalte gee aan die belang daarvan vir verskillende gemeenskappe.

- ♦ Tussen Afrikaans en die Afrikaner bestaan daar 'n 'natuurlike' liefdesband en as sodanig is dit in pand van die Afrikaner.²
- ♦ Afrikaans is die taal van die verdrukker.

Die ontstaan en funksionering van hierdie mites word uitvoerig in die onderhawige proefskrif onder die loep geneem. Jordaan (2004: 144 e.v.) gaan uitgebreid in op die negatiewe werking van bogenoemde mites in die bruin gemeenskap en die ambivalente aard van die verhouding tussen bruin sprekers van Afrikaans en hul moedertaal. Met betrekking tot die laasgenoemde mite beweer Jordaan (2004: 216) as sy dit het oor die miteskeppende rol van getuienis voor die Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK): “Die slotsom is dus dat die waarheid nie, soos in Bybelse terme die geval is, in hierdie geval volkome ‘vry

maak' nie. Intendeel, wat swart miteskepping rondom Afrikaans in die lig van die WVK-narratiewe betref, lyk dit eerder asof daar die moontlikheid bestaan dat Afrikaans die prys sal wees wat die Afrikaner vir apartheid sal moet betaal." Krog (1998: 99) stel dit onomwonde in haar boek *Country of my skull* waarin sy verslag doen oor haar betrokkenheid by die WVK: "It has been stated openly that Afrikaans is the price that Afrikaners will have to pay for Apartheid."

So 'n uitspraak berus op die voorveronderstelling dat Afrikaans die 'natuurlike' eiendomlike besit van die blanke Afrikaanssprekende is om na eie goeiddunke as vereffening vir sy sondes van die verlede in te boet. Op grond van die historiese gegewens kan aangetoon word dat hierdie mites op persepsies berus wat nie steek hou nie. Dit mag wel so wees dat die vorige politieke bedeling o.a. ook Afrikááns aangewend het om andere te onderdruk, maar redelikerwys maak dit die Afrikaner by implikasie nog nie die alleeneienaar van Afrikaans nie. Afrikaans het vir hom 'n plek in hierdie land verdien wat in geen oorsaaklike verband staan tot die sosiale en politieke geskiedenis van slegs die sogenaamde Afrikanergemeenskap nie. Jan Rabie het op 'n keer opgemerk dat Afrikaans die enigste waarlike produk van geslaagde veelrassige samewerking in Suid-Afrika verteenwoordig.

Aan hierdie verreikende siening kán gestalte gegee word deur die geskiedenis van Afrikaans histories dieper na te vors en wyd bekend te maak. Belangrike, onlangse werk oor die ontwikkeling van Afrikaans werp meer lig op wat Afrikaans, en dan meer spesifiek Standaardafrikaans, presies is en hoe dit in alle waarskynlikheid tot stand gekom het. Met hierdie inligting ter hand, kan vele van hierdie "negatiewe mites" oor wat Afrikaans sou wees en vergestalt hopelik teengewerk word. Hier lyk dit my is 'n vrugbare terrein vir navorsers binne Departemente Afrikaans om aktief mee te werk aan die bekamping van die impak van wanpersepsies op Afrikaans.

'n Onlangs verskene werk oor die standaardisering van Afrikaans (Deumert, 2004) laat sien dat die standaardisering van Afrikaans op grond van "linguistiese fokuserings" onder sprekers van uiteenlopende sosiale en etniese herkoms relatief geslaagd was en hoe dit as voorbeeld kan dien ten einde die probleme rondom die standaardvariëteite van die ander inheemse Suid-Afrikaanse tale op te los.

Vervolgens bespreek ek heel kortliks twee gevallestudies oor die standaardisering van Afrikaans aan die hand waarvan ek sal aantoon dat moderne Standaardafrikaans in suiwer linguistiese terme allermins as die taal van die Afrikaner en die onderdrukker gekarakteriseer kan word.

5. Standaardafrikaans die produk van konsensus

In 'n artikel deur Hans den Besten, getiteld “From Khoekhoe Foreigntalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the Creation of a Novel Grammar” (Pütz & Dirven, 1989) gee Den Besten 'n geïntegreerde oorsig van die ontstaan van Afrikaans. Sy hooftese is dat die ontstaan van 'n aparte Afrikaanse grammatikale sisteem alleen verklaar kan word indien die linguïstiese gedrag van die Koikoin daarby betrek word. Volgens hom is Standaardafrikaans gebaseer op 'n algemeen Afrikaanse koine wat die resultaat was van 'n versmeltingproses wat sig teen ongeveer 1850 voltrek het. (Vergelyk in hierdie verband ook Roberge, 1994; 1995 & 2002.)

Hierdie proses het ingehou dat Proto-Afrikaans 2 wat teen ongeveer 1775 voortgekóm het uit die Kaaps-Hollands van die Kaapse Burgerbevolking, versmelt het met Proto-Afrikaans 1 wat veel vroeër in die mond van die Kaapse Koikoin en die slawe ontstaan het. 'n Onlangs werk van Deumert (2004) werp meer lig op die wyse waarvolgens hierdie versmelting hom voltrek het op grond van 'n indringende linguïstiese analise van 'n korpus Kaapse tekste uit die einde van die negentiende en begin van die twintigste eeu.

5.1 'n Afrikaanse koine

Op enkele kenmerke van Den Besten se algemeen Afrikaanse koine word nou nader ingegaan ten einde lig te werp op hoe Standaardafrikaans tot stand gekóm het en wat presies dit ook in sosiaal etniese terme is (vergelyk Grebe, 1997 & 2004). Die dagboek van Johanna Duminy (1797) verteenwoordig 'n punt op die tydskaal van Afrikaans se genealogie net voordat die twee strome versmelt het. Uit die dagboek (Franken, 1938) blyk dit dat haar taal anders as moderne Afrikaans gekenmerk word deur onder andere:

- ♦ die behoud van die imperfectum met meegaande ablaut by sterk werkwoorde (weliswaar met verlies van persoonsfleksie);
- ♦ die infinitiefvorm van die werkwoord wat intak bewaar gebly het; en
- ♦ ook die onderskeid tussen *hebben* en *zijn* by perfecta.

Kenmerkend vir hedendaagse Afrikaans is juis die afwesigheid van dié drie bogenoemde kenmerke. Die feit dat hierdie kenmerke in moderne Afrikaans ontbreek, kan alleen verklaar word as daar in die genealogie van Afrikaans rekening gehou word met die enorme aandeel wat uitgegaan het van die Nederlandse/Afrikaanse aanleedersvariëteit van die Koikoi in die ontstaan van 'n nuwe grammatikale sisteem. Den Besten (1989: 215) merk op as hy dit het oor die late verdwyning van die imperfectum en ablaut in Afrikaans: “[w]hy did it take so

long for ablaut to disappear? And why did it have to disappear at all?" Hierop en op nog twee kenmerke van 'n algemene Afrikaanse koine wat tydens die standaardiseringsproses die onderspit teen die gelykmakende kragte van Proto-Afrikaans 1 moet gedelf het, gaan ek vervolgens kortliks in.

Uit veldwerk wat ek gedurende 1987 in die omgewing van Swellendam gedoen het, val dit op dat die infinitiefvorm van sekere werkwoorde en die onderskeid tussen *hebben* en *zijn* by perfecta (*het* en *is* in Afrikaans) ook kenmerkend is van die Swellendamse data.³ (Om redes wat in Grebe [2004] beredeneer word, is hierdie Swellendamse data verteenwoordigend van wat Den Besten 'n algemeen Afrikaanse koine noem; dit wil sê verteenwoordigend van 'n algemene Omgangsafrikaans nadat die twee protovorme teen ongeveer 1850 versmelt het.)

5.1.1 Die infinitief by die kategorie gaan, staan, slaan, sien

In die Swellendamse veldwerk (Grebe, 1997: 252 e.v.) het dit duidelik geblyk dat *gaan* en *ga(a)t*; *staan* en *staat*; *slaan* en *slaat*; en *sien* en *siet* in komplementêre distribusie voorkom en dat die wisseling dus sistematies is. Die vorm op *-n* is wesenlik die infinitiewe teenhanger van die vorm op *-t*.

Die Swellendamse data laat dus sien dat soos in die geval van die Standaardafrikaanse werkwoorde *het* en *is* met hul supplementêre infinitiefvorme *hê* en *wees*, die Afrikaanse koine wat volgens Den Besten teen ongeveer 1850 weens die versmelting tussen Proto-Afrikaans 1 en Proto-Afrikaans 2 ontstaan het, die infinitief by nog een subkategorie werkwoorde (i.e. *gaan*, *staan*, *slaan* en *sien*) moet bewaar het. Die gelykmakende aanleiderskragte was kennelik nie heeltemal daartoe in staat om die oorhand te kry op die infinitief wat by Johanna Duminy nog springlewendig was nie.

5.1.2 Perfecta: hebben (het)/zijn (is)

Ook wat betref die onderskeid tussen werkwoorde wat *hebben* en wat *zijn* in die perfectum het, volg die Swellendamse Afrikaans die patroon van onderskeid soos uit die *Dagboek* geblyk het.

Toe ek enkele jare gelede die Swellendamse opnames beluister het, was dit opvallend dat bepaalde werkwoorde steeds die Afrikaanse refleks van *zijn*, i.e. *is* in die perfectum bo Standaardafrikaanse *het* verkies.⁴ Ek het toe reeds gemeen dat *is* allig nie somaar lukraak met *het* in vrye variasie sou verkeer nie. Uit 'n klein verkenningsondersoek wat sedertdien uitgevoer is (vergelyk Grebe, 2004: 123-137) het dit inderdaad geblyk nie die geval te wees nie: die sistematiese onderskeid tussen *hebben* (Afr. *het*) en *zijn* (Afr. *is*) het in Swellendams vrywel intak bewaar gebly.

5.1.3 Bewuste stereotipering

Den Besten verklaar die afwesigheid van ablaut in Afrikaans, wat by Duminy nog volop teenwoordig was, deurdat hy Standaardafrikaans beskou as die resultaat van 'n versmeltingsproses tussen Proto-Afrikaans 1 en Proto-Afrikaans 2, waardeur kenmerke wat inherent vreemd was aan die reëlmatige sisteem van Proto-Afrikaans I in die slag gebly het. Die afwesigheid in Standaardafrikaans van die subkategorie infinitiefwerkwoorde en die onderskeid tussen perfecta wat sistematies onderskei tussen *het* en *is* wat nog springlewendig is in die Swellendamse data, ondersteun hierdie siening van Den Besten.

Eerder as om Standaardafrikaans dus te beskou as diskontinu met werklike patrone van taalgebruik (soos gemanifesteer in die Swellendamse data), is dit waarskynlik die resultaat van 'n doelbewuste poging tot die oorveralgemeen van stereotipiese kenmerke tiperend van sprekers van Proto-Afrikaans 1. Tydens die standaardiseringsproses is taalvorme geselekteer wat juis nié te tiperend was van die taal van 'n hoofsaaklik blanke elite nie.

Sodanige seleksie van vorme (bv. *nie*-2; objektiewe *vir*; *X-hulle*) teenstrydig met heersende elitevorme, is ongewoon in die geskiedenis van tale (Deumert, 2004: 203). Hierdie vorme het weinig "overté" prestige gehad en slegs afwisselend voorgekom in die mesolektiese en akrolektiese variëteite. Maar juis die sosiale en stilistiese markering van hierdie vorme het meegewerk in die selektering daarvan in die nuwe opkomende standaardtaal. Die sosiolinguistiese eiesoortigheid van die nuwe koloniale standaard teenoor die Nederlandse norm is juis bewerkstellig deur die opvallende volksaard daarvan. So kon Afrikaans simbolies beklee word as die taal van die volk; Afrikaans was dus gelyk te stel met "Boere/Volks-Afrikaans".

Dat hierdie interpretasie waarskynlik is, word bevestig deur die Swellendamse data. Dit het meteens in die oog gespring dat in die geval van twee van die proefpersone daar wat betref die behoud van infinitiefvorme en die onderskeid tussen *het* en *is* by die perfectum, van die tipies Swellendamse patroon afgewyk is en dat hul taal dus in hoë mate die toestand van moderne Standaardafrikaans weerspieël.

Eén respondēt was 'n hoog opgevoede professionele blanke vrou en het vroeër lank buite die Swellendamse taalkring gewerk. Sy is geselekteer ten einde as kontrole te dien van opvoedingspeil en beïnvloeding via die standaardtaal. 'n Ander respondēt is geselekteer ten einde die invloed van 'n afkoms via die lyn van Proto-Afrikaans I te reflekteer.

Die opvallende ooreenkoms tussen die taal van hierdie twee respondēte ten opsigte van die genoemde verskynsels kan geïnterpreteer word as onafhanklike bevestiging van Den Besten se versmeltingshipotese. Tydens standaardisering is die versmelting verder gevoer vanweë die heersende linguistiese ideologie (vergelyk Deumert, 2004: 243) waarvolgens elke gewaande invloed van Neder-

lands as kunsmatig en oneg gebrandmerk is. Die begeerte was om 'n hoogs reëlmatige nuwe standaardtaal met 'n eie integriteit tot stand te bring. Eienskappe wat reeds van oudsher kenmerkend was van die mesolek of soos Den Besten verkies om dit te noem, Proto-Afrikaans 1, het dus gewoon die oorhand gekry op tipies onreëlmatige vorme van Proto-Afrikaans 2 wat tot in die bodialektiese Afrikaanse koine stand gehou het en in verband te bring was met die Nederlandse grammatiese sisteem.

5.2 Die standaardisering van Afrikaans

By hierdie siening van wat Standaardafrikaans wesenlik is, sluit Deumert haar aan. Deumert (2004: 53-54) wys daarop dat Afrikaans nie 'n direkte, histories betroubare voortsetting is van die “destydse omgangstaal” soos Raid (1968: 117) en Lätti (1978) gemeen het nie. Volgens haar verteenwoordig die tradisie van geskrewe tekste in die vernakulêr aan die Kaap van die einde van die negentiende eeu 'n komplekse proses van sosiale bemiddeling waarin daar gestrewe is om 'n voorstelling/stereotipering te bevestig van hoe die vernakulêr skriftelik neerslag behoort te vind. Sy (2003: 51) beweer byvoorbeeld: “That is, the people who decided to try their hand at this new genre had a model in earlier attempts, and in turn their efforts constituted a model for later attempts.”

In aansluiting by haar siening oor die verloop van die standaardiseringsproses van Afrikaans, maan sy tot versigtigheid oor die soms “natuurlike” verband wat dikwels veronderstel word tussen die standaardisering van 'n taal en die konteks van nasionalisme waarbinne dit sig dikwels voltrek: Sy verwys na Gal (1989: 349) wat daarop wys dat dit noodsaaklik is om met die grootste omsigtigheid te manewreer tussen “radical distrust of language as a conspiratorial distortion and a relative confidence in its neutrality.”

Deumert (*op.cit.*: 73-74) wys daarop dat die simboliese verband tussen 'n taal en 'n bepaalde groep afhanklik is van die onhoudbare oortuiging dat groeperinge en bepaalde taalvorme as afsonderlike, duidelik omgrensde entiteite bestaan, en tog word die definiëringsproses en die afbakening van grense juis vertroebel deur die nasionalistiese diskoers wat die natuurlikheid van sodanige groeperinge verkondig. Só wys sy daarop dat die normoordele van die matreleksprekers van die Kaaps-Hollandse vernakulêr nie uniform was nie en gevarieer het op grond van sosiale faktore soos klas en etnisiteit (Deumert, 2004: 67). Hierby sou 'n mens ook die opponerende paar stedelik/landelik kan voeg.

Op grond van 'n ondersoek na die linguistiese eienskappe⁵ van 'n korpus tekste (Korpus Kaaps-Hollandse Korrespondensie) kom sy tot die volgende insiggewende gevolgtrekkinge oor wat Standaardafrikaans is.

- ♦ Teen ongeveer 1900 (dus nog voor die aanvang van die taalaksies deur die Akademie) het Afrikaans ontwikkel in 'n relatief gefokusseeerde geskrewe variëteit in weerwil daarvan dat die gesproke taal nog betreklik variabel was.
- ♦ Hierdie toestand is voorafgegaan deur 'n komplekse variasiekontinuum van 'n akrolektiese variëteit aan die een uiterste tot 'n mesolektiese variëteit aan die ander kant. Die akrolektiese variëteit kan grootliks beskou word as 'n ekstraterritoriale dialek van die matrulek (+Nederlands in patria), terwyl die mesolek gekenmerk is deur 'n gebrek aan interne sintaktiese identiteit en gevolglike, veelvuldige interne variasie. (Hierdie kontinuum kan versoen word met Den Besten se siening van twee protovorme as hierdie vorme as uiterstes op die kontinuum geïnterpreteer word.)
- ♦ Uit hierdie gesproke variasiekontinuum het die eerste grammatikas wat sedert 1876 gepubliseer is, 'n betreklik invariabele sisteem tot stand gebring deur die bewustelike oorveralgemening van onpatroonmatige (“scattered”) morfo-sintaktiese variasie. Alhoewel hierdie proses aktief gerig is deur 'n hoogs opgevoede, wit professionele klas, het hulle bewustelik sogenaamde “tipiese” kenmerke van die mesolek geselekteer ten einde 'n nuwe norm tot stand te bring wat opvallend met die akrolek en Nederlandse norm sou kontrasteer.

Uit die enkele opmerkinge van Deumert behoort dit duidelik te blyk dat die standaardiseringsproses van Afrikaans nie los te lees is van die politieke konteks waarbinne dit plaasgevind het nie. Maar sy (Deumert, 2004: 48) maan dat die naam Afrikaans “which located the vernacular firmly in the colonial society and emphasized its independence from metropolitan Dutch, occurred only sporadically in the first half of the nineteenth century. Up until the 1870s this variety was referred to as *Kaaps(ch) Hollands(ch) ...*”.

Aanvanklik was die bedoeling met die aanwending van hierdie *Kaaps(sh) Hollands(ch)* gewoon die vestiging van prototipiese koloniale karakters. Die meeste karakters kan wel op grond van die skuilnaam getipeer word as kleindorpse Europese koloniste, maar stereotipiese bruin karakters soos *Hendrik Kok* en *Kaatjie Kekkelbek* was ook populêr. Teen die tweede helfte van die negentiende eeu vorm hierdie dialoë 'n integreerende deel van die Kaapse populêre kultuur en dien dit as oriëntasiepunt in die geleidelike fokussering van 'n eie Afrikaanse standaard.

Die skrywers van hierdie tekste in die “volkstaal” was meestal lede van 'n opgevoede middelklas en die intelligentsia en alhoewel hulle die Nederlandse norm volkome kon beheer, het hulle 'n bewuste keuse gemaak. Die vroeë vernakulêre tekste het mettertyd aanleiding gegee tot die vestiging van 'n gestileerde linguistiese en sosiale prototipe van die eenvoudige, maar eerlike

Afrikaanse boer as teenvoeter vir die Engels gedomineerde stedelike koloniale maatskappy en die Nederlands gedomineerde Hoog-Hollandse kultuur van die opvoedkundige en kerklike instellings. Soos die politieke afstand tussen Jan Alleman en die koloniale maatskappy al groter geword het, neem die frekwensie van die “Afrikaanser” vorme toe ten koste van die Hoog-Hollandse wendinge.

Dit is veelseggend dat die gewildheid van die volkstekste nie tot die Europese koloniale gemeenskap beperk was nie. Hiervan is die vernakulêre tradisie binne die Kaapse Moslem- en die Moraviese sendinggemeenskap getuie.

Al hierdie tekste het dit gemeen dat hulle wat linguistiese kenmerke betref, intern konsistent is en ekstern ook te rym is met die sosiale konteks van die taal. Máár dit moet beklemtoon word dat die volkstaaltradisie gesien moet word as ’n komplekse, sosiaal bemiddelde representasie van die algemene volkstaal as ’n kulturele stereotipe eerder as ’n refleksie van die gesproke werklikheid. Dit is hierdie linguistiese representasie van die eenvoudige boer én die bruin arbeidersklas wat die basis vorm van wat later Standaardafrikaans sou word en as sodanig binne ’n postkoloniale konteks sover dit die blanke maatskappy betref, weer ’n werktuig van onderdrukking sou word binne ’n nuwe “koloniale” bestel.

6. Ten besluite

Uit beide die historiese ondersoeke waarna hierbo verwys is (die aard van die Swellendamse koine en die standaardiseringsondersoek op basis van die Korpus Kaaps-Hollandse Korrespondensie), het geblyk dat Standaardafrikaans geen direkte voorsetting van die taal van die hoofsaaklik blanke burgerbevolking verteenwoordig nie. Standaardafrikaans reflekteer dikwels eienskappe wat eerder beskou moet word as voortkomend uit die aanleedersvariëteit (Proto-Afrikaans 1) van die slawe en geakkultureerde Koikoin as uit voortgesette Kaaps-Hollands (Proto-Afrikaans 2).

Die historiese werklikheid bewys dus gewoon dat die natuurlike eiendomlike verband tussen die Afrikaner en Standaardafrikaans op ’n fiktiewe verbeelde verlede berus. Die standaardiseringsverlede van Afrikaans toon juis aan in hoe ’n belangrike mate Standaardafrikaans die produk is van ’n linguistiese demokratiseringsproses waarvolgens doelbewus geprobeer is om die verskillende pole van ’n variasie-kontinuum wat deur o.a. sosiale, etniese en rasseverskille bepaal is, met mekaar te versoen. Jan Rabie had dit reeds lankal in die gate. Hierdie belangrike aspek van Afrikaans se wording behoort duideliker linguisties in kaart gebring te word.

Historiese taalkundiges kan geen beter diens aan Afrikaans lewer as om op hierdie konsekwensies van die “Wonder van Afrikaans” te wys en dit dieper te ondersoek nie.

Bronnelys

- Calhoun, C. (red.).** 1994. *Social theory and the politics of identity*. Oxford: Blackwell.
- Deumert, A.** 2004. *Language standardization and language change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Den Besten, H.** 1989. From Khoekhoen foreigntalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the creation of a novel grammar. In: Pütz, M. & R. Dirven (reds.). *Wheels within wheels*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 207-249.
- Franken, J.L.M.** 1938. *Duminy-dagboek*. Die Van Riebeeck-Vereniging nr. 19 Kaapstad: Nasionale Pers Bpk.
- Gal, S.** 1989. Language and political economy. *Annual Review of Anthropology* 18: 345-367.
- Gerwel, G.J.** 2004. Eindes, eindigheid, einder: gedagtes by N.P. van Wyk Louw en Karel Schoeman (D.F. Malherbe-gedenklesing 23). *Acta Varia* 1: 1-9.
- Grebe, H.P.** 1997. *Die historiografie van Afrikaans in heroënskou*. DLitt-skripsie. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Grebe, H.P.** 2004. De tijd gestulpt: Nederlandse grammaticale resten in niet-Standaardafrikaans. In: Gelderblom et al. (red.). *Neerlandistiek de grenzen voorbij: Handelingen van het Vijftiende Colloquium Neerlandicum, Groningen, 24-30 augustus 2003*. Woudbrugge: IVN, 123-137.
- Jordaan, A.M.** 2004. *Mites rondom Afrikaans*. DLitt-skripsie. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Krog, A.** 1998. *Country of my skull*. Cape Town: Random House South Africa.
- Lätti, M.C.** 1978. *Die taalgebruik in 'Ons Klyntji' 1896 - 1906*. Ongepuliseerde MA-verhandeling. Johannesburg: Universiteit van die Witwatersrand.
- Mesthrie, R. (red.).** 1995. *Language and Social History. Studies in South African sociolinguistics*. Cape Town: David Phillips.
- Pütz, M. & R. Dirven.** 1989. *Wheels within wheels*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Raidt, E.** 1968. *Geskiedenis van die Byvoeglike Verbuiging in Nederlands en Afrikaans*. Kaapstad: Nassau Beperk.
- Roberge, P.T.** 1994. The formation of Afrikaans. *Stellenbosch Papers in Linguistics PLUS*, 23.
- Roberge, P.T.** 1995. The formation of Afrikaans. In Mesthrie, R. (red.). *Language and Social History. Studies in South African sociolinguistics*. Cape Town: David Phillips, 68-88.
- Roberge, P.T.** 2002. Convergence and the formation of Afrikaans. *Journal of Germanic Linguistics*, 14: 57-94.
- Steyn, J.C.** 1980. *Tuiste in eie taal*. Kaapstad: Tafelberg.

- Steyn, J.C.** 2000. *Afrikaans vandag*. Maandblad van die Stigting vir Afrikaans, Julie.
- Strydom, L.** 2002. *A sociolinguistic profile of Mamelodi and Atteridgeville: its role in language policy development at local government level*. DPhil thesis. Pretoria: University of Pretoria.
- Webb, V.N.** 2003. Ongepubliseerde referaat gelewer tydens die *International Seminar in Applied Language in a global world*. Delhi: Universiteit Delhi.

Note

- ¹ Hierdie artikel is gebaseer op 'n lesing gelewer tydens die gesamentlike SAVN/ALV-kongres van 21-25 September 2004 op Potchefstroom. Na afloop van die kongres het Elsbeth Etty, 'n bekende in Nederlandse literêre kringe en uitgenodigde gasspreker by die kongres, 'n artikel in die *NRC Handelsblad* van 8 Oktober 2004 onder die titel "Afrikaans in doodstrijd" gepubliseer. Hierin verwys sy onder andere na Afrikaans wat "als taal van de apartheid wordt verketterd." Verder haal sy ook Helize van Vuuren aan wat beweer: "Studenten kiezen dat vak (Lees: Afrikaans & Nederlands – H.P.G.) niet meer, omdat ze vinden dat het Afrikaans een stigma heeft en de Afrikaans-sprekenden onder hen hebben dat stigma geïnternaliseerd. Ze schamen zich voor hun taal."
- ² Vergelyk die bekende uitspraak van Langenhoven dat Afrikaans "ons kostelikste roem [is], ons hoogste besitting: die één enigste witmanstaal wat in Suid-Afrika gemaak is ..." Selfs al beweer Steyn (1980: 276) dat Langenhoven dit sou gesê het as reaksie op die siening van Afrikaans as "Hotnotstaal", bly dit 'n krasse uitspraak.
- ³ In hierdie verband is dit interessant dat ouer Afrikaanse grammatikas die behoud van infinitiefvorme van die werkwoord bevestig. Vergelyk byvoorbeeld Malherbe (1917: 54-56). Selfs by wisselvorme soos *klaag/kla(e)* was die vorme op *-g* ongebruiklik in die infinitief. Ook die werkwoord *word* had vroeër die infinitiefvorm *worde* (*ibid.*: 55, opm.1).
- ⁴ Die voortbestaan van die wisseling tussen *het* en *is* word ook in ouer grammatikas vermeld. Vergelyk in hierdie verband Malherbe (1917: 56) & Le Roux (1921: 51 e.v.).
- ⁵ Vergelyk in hierdie verband Deumert *op.cit.*: hoofstuk 5.